

УДК 81'373.7. 811.111

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/61-3-20>**Ангеліна РАЗУМНА,***orcid.org/0000-0003-0663-3645**студентка I курсу магістратури факультету української та іноземної філології
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) razumnaangelina@gmail.com*

ФРЕЙМОВЕ НАПОВНЕННЯ КОНЦЕПТУ ЦІННОСТІ У ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЯХ ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті на матеріалі епістолярної спадщини Лесі Українки проаналізовано фразеологічні одиниці, які увиразнюють визначальні фрейми ВОЛІ та СВОБОДИ/НЕСВОБОДИ концепту ЦІННОСТІ як домінуючі номінативи картини світу Лесі Українки, що тісно межують із менталітетною складовою буття української нації в цілому. Концепт ЦІННОСТІ розглядаємо у екзистенційно-духовній, національно-культурній парадигмах та диференціюємо лінгвістичний, когнітивний, лінгвокультурологічний та метафізичний рівні його репрезентації.

Розглянуто фрейм НЕСВОБОДИ досліджуваного концепту на основі фразеологізмів зі слотами «боротьба за справедливість», фрейм СВОБОДИ зі слотами «відповідальність» і «можливість самовираження», фрейм ВОЛЯ зі слотами «впевненість» та «національної самоідентифікації», у яких їхнє семантичне наповнення об'єктивізує індивідуально-особистісний рівень у національно детермінований базис.

Встановлено, що більшість фразеологізмів є вербальними (вербалізуються через моделі «дія+суб'єкт/об'єкт/партитатив об'єкта»; подекуди знаходимо локалізованість дії), які об'єктивують на семантико-перцептивному рівні силу та впевненість, увиразнюючи імпліцитно змістову канву аналізованого концепту через метафоризацію й антропоморфізацію.

З'ясовано, що у структурі фреймів ВОЛЯ, СВОБОДА і НЕСВОБОДА як інтенція до свободи поєднується ціннісна складова картини світу Лесі Українки у сферах праці, місії обов'язку та національного самоствердження.

Гуманізм Лесі Українки та її ціннісна парадигма тісно перегукуються із кодами психологічних домінант вільності та свободи українців, об'єктивуючи категорії честі, справедливості, відповідальності, обов'язку праці, сили та гідності в епістолах фразеологізмів народного походження.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, фреймовий аналіз, фрейм, когнітивна лінгвістика, концепт ЦІННОСТІ.

Anhelina RAZUMNA,*orcid.org/0000-0003-0663-3645**student of the 1st year of the master's degree at the Faculty
of Ukrainian and Foreign Philology**Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(Drohobych, Lviv region, Ukraine) razumnaangelina@gmail.com*

FRAMING THE CONCEPT OF VALUE IN THE PHRASEOLOGICAL UNITS OF THE LESIA UKRAINKA'S EPISTOLARY HERITAGE

In the article, based on the material of the Lesya Ukrainka's epistolary heritage, phraseological units are analyzed that express the defining frames of WILL and FREEDOM/UNFREEDOM of the concept of VALUE as the dominant nominatives of Lesya Ukrainka's worldview, closely bordering on the mental component of the existence of the Ukrainian nation. Life as an ontological path of an individual is determined by values, therefore the main connecting links of this system (frames) are the keys to the expression of a person's inner world. We consider the concept of VALUE in the existential-spiritual, national-cultural paradigms and differentiate the linguistic, cognitive, linguistic-cultural and metaphysical levels of its representation.

We analyzed that the UNFREEDOM frame of the researched concept, which combines phraseology-indicators of the "struggle for justice" slot, is displayed by the writer as an activator of the intention to freedom.

As for the phraseological units used to denote FREEDOM, it combines the value slots "responsibility" and "opportunity of self-expression".

The frame WILL as the driving force of the writer's value system is reflected in the phraseology of the epistle expressing the slots of «confidence» and «national self-identification», in which its semantic content is objectified through the individual-personal level into a nationally determined basis as a necessary background for the realization of one's aspirations and the merging of oneself with the mentality of the Ukrainian people.

Predominantly, phraseological units are verbal (verbalized through the «action + subject/object/object partitive» models; in some places we find the localization of the action), which, due to their dynamism, show strength and confidence

at the semantic-perceptual level, thus, permeating all the canvas of the phraseological field of researched connections in the frame structure in the key to the mentality foundations of the Ukrainian people.

We found out that in the structure of the WILL, FREEDOM and UNFREEDOM frames as the intention for freedom, the valuable component of Lesya Ukrainka's worldview is combined in the spheres of work, duty, mission, and national self-affirmation.

Lesya Ukrainka's humanism and her paradigm of the value component closely resonate with the psychological dominant codes of Ukrainians's freedom, which can be traced through the writer's interspersing of folk phraseology in her letters.

Key words: phraseological unit, frame analysis, frame, cognitive linguistics, concept of VALUE.

Окреслення проблеми. Домінування антропоцентричної моделі дослідження мовних одиниць та зосередження уваги на мисленнєво-архетипній специфіці декодування національних конструктів реальності в дискурсі є пріоритетними ланками дослідження сучасного мовознавства. Концепт ЦІННОСТІ є рушійною силою життєвого скерування особистості в універсальній системі об'єктивізації її картини світу. Крізь епістолярний стиль це простежується щонайкраще, адже він є віддзеркаленням внутрішнього світу людини, а використані особистістю фразеологізми є конструктами іллокутивного збереження глибоко історичного коду нації, через який людина здатна сприймати та інтерпретувати реалії дійсності. Леся Українка є символом плекання української культури, закорінення в яку відображається письменницею й через мовну структуру в її індивідуальній мовленнєвій парадигмі дискурсу. У ньому письменниця зберігає багатство лінгвістичних формантів, що насамперед спричинене ще національно скерованим спілкуванням з М. Драгомановим. Таким чином, мовна система українського духу слова дочки Прометея є надцінною та цікавою щодо простеження індивідуальних когнітивно-поведінкових характеристик із національно увиразненими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній лінгвістичній науці актуальним є аналіз концептуального наповнення мовленнєвих феноменів через когнітивно-дискурсивний та когнітивно-семантичний підходи. Зокрема цьому присвячували свої праці такі науковці, як О. Селіванова, С. Жаботинська, В. Левицький, О. Гадуза, Н. Коч, О. Михалюк, В. Карабан та ін.

Також А. Приходько у своїй статті проаналізував імпліцитні архетипно-конвенційні та індивідуально-авторські форми вербалізації концептуальних конструктів дійсності в контексті осмислення мовної картини світу (Приходько, 2008).

Концепт ЦІННОСТІ як мікроконцепт системи матеріально-духовних складників паремійного та фраземного простору окреслила у своїй праці Ж. Краснобаєва-Чорна як складову мегаконцепту ЖИТТЯ («Сучасна концептологія: концепт

ЖИТТЯ в українській фраземіці»), з'ясувавши особливості лінгвокультурних і генетично-семантичних векторів інтерпретації складників ФО. У такому ж форматі та з вкрапленням лінгвокультурологічного аспекту розглянуто І. Назаренком, О. Михайлюком та В. Карабаном досвід українського етносу в паремійно-фразеологічному корпусі української мови (у праці «Концепт «життя» в українській мові: лінгвокогнітивний аспект»).

Щодо особливостей використання фразеологізмів у художніх творах й епістолярії, то їх досліджували З. Мацюк та М. Фенко (зокрема цьому присвячене і їхнє останнє дослідження – «Фраземіка в контексті епістолярію Лесі Українки»), однак фразеологія митця як ментальний код сприйняття світу в особистісній, етнокультурній репрезентаціях та окремо фреймова організація концепту ЦІННОСТІ фразеологічної структури ще не були окреслені лінгвістами і опрацьовується вперше.

Мета нашої статті полягає в дослідженні фреймового наповнення (*ВОЛІ ТА СВОБОДИ/ НЕСВОБОДИ*) концепту ЦІННОСТІ на основі фразеологічної системи епістолярію Лесі Українки, в окресленні кореляції внутрішніх життєвих орієнтирів письменниці з етнокультурними складовими української нації.

Виклад основного матеріалу. Мовна картина світу здатна відобразити основні шляхи усвідомлення дійсності людиною, що експлікує її ціннісні орієнтири, основи сформованих підсвідомо установок реагування й діяльності, рушійні національно архетиповані способи трактування реальності. «Для того, щоб ефективно реконструювати мовну картину світу, потрібно проаналізувати концептуальне наповнення мовлення. У лінгвокультурології концепт узагальнює в цілому відношення мови, свідомості та культури; він діє як основний культурний осередок, представляючи собою загальні компоненти концептуальної картини світу» (Ф. Бацевич, 2008: 142).

Так, концепт ЦІННОСТІ пов'язаний із концептосферою ЖИТТЯ, яка є універсалією межового увиразнення дихотомії буття/небуття, які не лише тісно пов'язані між собою циклічністю системи

світобудови, але й віддзеркалюють основні когнітивно-ментальні закономірності сприйняття та усвідомлення реальності людиною.

Концепт ЦІННОСТІ, який детермінує екзистенційно-соціальні основи взаємодій людини зі світом, соціумом та відтворює її глибинні інтенції намірів, прагнень, бажань, прямо корелює з її світоглядною позицією. Таким чином, формується сценарій життя особистості у кожній мікрочастині часу, який базується на внутрішніх цінностях та установках, що у подальшій перспективі проєктуються у вигляді життєвих змін та досягненні цілей.

У культурологічній моделі ціннісної парадигми життя українського народу основне місце належить домінанті внутрішньої свободи особистості поруч із її можливістю вияву як рівноправного представника свого народу. Наприклад, Леся Українка своє бачення свободи не пов'язує з боротьбою класів (що відображалось раніше), а вбачає її у праці кожного на своєму місці та у власній праці (що простежуємо у всіх творах письменниці) (А. Шевель, 2017: 160). Ця позиція письменниці інтегрує суспільно-громадську та внутрішню скерованість духу особистості до форми збереження свободи власного Я та водночас формування національної самосвідомості на засадах волі вищого рівня – культурологічно детермінованої. Таким чином, Леся Українка є виразником національно-екзистенційного фундаменту української менталітетної основи світосприйняття. Найбільше ці кореляти внутрішніх позицій письменниці відображаються у її листах: у них повно відбивається картина світу письменниці, що актуалізується через семантико-перцептивні особливості мовних крапель, які віддзеркалюють індивідуально-культурологічні форманти бачення дійсності й можливості її зміни. Багатою є епістолярія Лесі Українки на фразеологізми, що ідентифікують індивідуальні переконання, набутий досвід письменниці та форми реалізації власних планів, дій за законами моралі. Центральними у фреймовій парадигмі виокремимо *ВОЛЮ* і *СВОБОДУ*, які у листуванні Лесі Українки проступають константами її світогляду, що глибоко корелює із менталітетною складовою українського народу – волі Духа. Найяскравіше це виявляється через фразеологічну канву епістолярію, у якій поєднуються плюралізм думок і енергетичних кодів давнини із сучасністю.

НЕСВОБОДА відображається письменницею у інтенційній складовій до свободи і показує її зворотну сторону – обмеження, що заважають на шляху до вільної реалізації. Так, у фразеологізмах «в'язати (собі) руки» (Леся Українка, 1978,

т. 9: 209), «нав'язала (собі) на шию обузу» (Леся Українка, 1978, т. 9: 380) відображається обмеження у взаємозв'язку між усвідомленням власних обов'язків, прагнень та свідомим стримуванням себе або політичними номінативами обмежень, що формують внутрішню реляцію між несвободою вираження і бажаннями людини служінню обов'язку («Не зчулася, як нав'язала собі на шию обузу в 280 печатних сторінок» – обов'язок (Леся Українка, 1978, т. 9: 380)); «Я б хотіла в'язати собі більше руки...у мене тепер думка росте і *переросла ту рамку*, якій можна що-небудь відкрито робити» – політичне обмеження (Леся Українка, 1978, т. 9: 209)). Зворотна форма «себе» у цих ФО через модель «дія+об'єкт/партитатив об'єкта» скеровує активну позицію щодо власного обмеження. Інша сторона об'єктивізації представлена фразеологізмом «визволитись із кайдан», у якому обмеження відображається із зовнішнім неактивним чинником – хворобою («Я думала, от *визволюсь з кайданів* хвороби, тоді вже писатиму...» (Леся Українка, 1978, т. 9: 342)).

Такі фразеологізми в'язничого походження метафорично переносять властивості в'язня на людину, яка є обмеженою соціальними догмами вищого системного порядку або подіями, незалежними від неї. Сферами-донорами у фразеологізмах виступають обтяження, душевний/фізичний біль.

Також форму *НЕСВОБОДИ* відображає фразеологізм «не уподобитись крученому барану в стаді» (Леся Українка, 1978, т. 9: 176), який реалізує слот «ототожнення». Сислове наповнення ФО сформоване через антропоморфізацію людини, яка сліпо наслідую загальні тенденції та концепції соціуму. Своєю етимологією фразеологізм сягає ще часів Давньої Греції і відтворює пастушу тематику, де кручений баран через свої фізичні вади відставав завжди у стаді й відрізнявся від інших. «Словник української мови» в 11 томах (1970-1980 рр.) пропонує наступне пояснення сполуки «кручений баран»: «Вівця або баран, хворі на вертіж, метелицю». (СУМ: 378). Відомо, що барани, із такою хворобою не можуть довго бути на ногах, крутяться на місці, вкладаючи ноги одну на іншу, та цим не схожі на інших і не можуть бути такими ж активними, як і усі в стаді. Це і є мотивувальне семантичне наповнення фраземи. Так, семантично прихованою домінантою є тут поведінка людини, яка прямо увиразнена через міжсуб'єктний зв'язок на засадах уподібнення. Таким чином, виокреслюється позиція підкорення загальноновизначеним універсаліям та обмеження свободи людини (тут – свідомого, через політично забарвлений примус). Варіацією цього

фразеологізму є сполуки «не уподобитись павичеві серед горобців», «не бути білою вороною».

Також варто виокремити, що несвобода як форма обмеження свободи надає другій складовій головну роль у процесі корелювання аспектів життєдіяльності особистості в досліджуваних епістолах. Так, простежуємо фрейм *СВОБОДА* як форму свідомого зменшення чи збільшення вияву діяльності самим індивідуумом. Так, фразема «перерости рамку» є варіантою загальноживаної фраземи «вийти за рамки» і репрезентує не так потенціал творчої незалежності (як у стандартному семантичному наповненні), як можливості праці у більш складній, масштабній перспективі, ніж у встановленій мірі стандартного (тут – політично скерованій): «... я вже й так *переросла ту рамку*, в якій можна робити що-небудь одкрито» (Леся Українка, 1978, т. 9: 109). Простежується і вживання синонімічного до попередньої сполуки фразеологізму «передавати куті меду», що так само формує семантику перебільшення міри, але уже через форму власного прагнення («тільки ж не треба *передавати куті меду* з роботою і тут ...») (Леся Українка, 1978, т.9: 110). Зазначені фразеологізми реалізують слот «надміру» в аспекті збільшення прагнень у сфері роботи та сформовані динамічною моделлю «дія + об'єкт».

Слотом-доменом у згаданих фразеологізмах є «можливість дії», яка скеровується через власне суб'єктивний або політично-заангажований характер.

Щодо фрейму *ВОЛЯ*, то варто зазначити, що провідною сферою-доменом його увиразнення у фразеологічній складовій є *сила*, яка через слот «впевненості» (у своїх переконаннях та внутрішніх можливостях) увиразнює невід'ємну складову існування для письменниці. Для Лесі Українки воля є прерогативною формою сприйняття самоідентифікації і перенесення її на вищий рівень – можливості самовираження як представника певного народу: «Воля – наша найсвятіша річ на землі» (Леся Українка, 1978, т. 9: 143).

Таким чином, *ВОЛЯ* вже не так передбачає надання кількох варіантів вибору (як у форманті *свободи*), як створює фон для безперешкодного вияву особистісних інтенцій. Так, у фраземі «стояти при своїм» (Леся Українка, 1978: 134) *сила* отримує форму стійкості (людиною) щодо незмінного вияву власних центрових позицій, переконань при можливості їхньої вільної зміни. Увиразненням семантики попередньої ФО є фразема «битися в груди», яка використана Лесею Українкою як формант сили волі, що дозволяє людині запевнити у своєму праві на вільний вибір і його

захисту, однак із конотацією розчарування («так лякають, і так дорікають, що залишається тільки *битися в груди*») (Леся Українка, 1978, т. 10: 151)).

Також Леся Українка вкраплює фразеологічну сполуку «всякому своя воля», скеровуючи так інтенцію до вияву фонові свободи в унікальній мірі здійснення певного вибору особистістю. Однак синонімічна до попередньої фразеологічна сполука «мати свою волю в своїй хаті» модифікує волю вже у ширший контекст – кодифікований у національну формулу-ідею життя українців. Ця екзистенційна домінанта національної картини світу українського народу була вже використана Тарасом Шевченком. У такий спосіб «своїм громовим і неослабним голосом духовний батько української нації вже друге століття застерігає і вчить нас: боротися треба не «за волю» (за дозволи, вольності, права, привілеї, за шмат гнилої ковбаси для окремих людей, груп), а за свободу нації, «свою хату» (національну державу), в якій буде і «своя правда» – правда національного волевиявлення і національного інтересу, і «сила» – захисна і творча міць об'єднаного національною ідеєю народу, і «воля» – права і свободи вільного громадянина і господаря свого майна, умінь чи інтелекту» (В. Іванишин, 1992: 152). Цю ж конотацію зберігає і увиразнює Леся Українка. Так, вона масштабує форму волевиявлення на асоціативно-семантичному рівні «хата-держава», що відображає національно-колективну форму усвідомлення себе в підсвідомому аспекті незалежного вияву.

Висновки. Зауважимо, що епістолярний стиль є референтною формою відображення модальності реальності крізь призму психічних, когнітивних, соціально детермінованих спектрів сприйняття її особистістю. У такій комунікації глибоко відображаються етнонаціональні номінативи світовідчуття особистості, передовсім через фразеологічні одиниці.

Універсальні категорії честі, справедливості, відповідальності, обов'язку праці, сили та гідності є домінантними у ціннісній парадигмі світовідчуття і світосприйняття Лесі Українки. Поєднувальними фреймами, що пронизують їх є *ВОЛЯ* та *СВОБОДА*, а *НЕСВОБОДА* відображається як поштовх до волевиявлення дуально до форми свободи. Тобто, їх можна скерувати як визначальні фрейми лінгвокогнітивного вираження концепту ЦІННОСТІ в листах письменниці, які найяскравіше відображаються при використанні фразеологічної канви індивідуального мовного арсеналу. Фразеологічні одиниці епістол здебільшого динамічної структури, і це сприяє підсиленню імпліцитних інтенцій сили та боротьби через мета-

форизацію й антропоморфізацію асоціативно-семантичного поля внутрішніх цінностей Я, що репрезентовані в моделі «дія + об'єкт/суб'єкт/ партитатив об'єкта» і експлікують слоти «відповідальності», «можливості самовираження», «боротьби за справедливість», «впевненості», «національної самоідентифікації». «Можливість дії» як доміантний слот-домен та «сила» як

сфера-донор увиразнюють рушійні аспекти організації життя письменниці в системі цінностей, що віддзеркалюють у її індивідуально-особистісних кодифікаціях національно-менталітетні орієнтири.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в детальнішому вивченні фразеологічного простору епістолярії Лесі Українки в когнітивному, лінгвокультурологічному аспектах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф. С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2008. 240 с.
2. Іванишин В. Нація. Державність. Націоналізм. Дрогобич : Відродження, 1992. 178 с.
3. Концепт «життя» в українській мові: лінгвокогнітивний аспект / О. Б. Михайлюк та ін. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2010. 192 с.
4. Мацюк З., Фенко М. Фраземіка в контексті епістолярію Лесі Українки. *Лінгвостилістичні студії*, 2014. № 1. С. 146–153.
5. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 332 с.
6. СУМ – Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1971. Т. 4: І-М. 840 с.
7. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т. Київ: Наук. думка, 1978. Т. 9: Листи (1876–1897). Київ : Наукова думка. 1978. 347 с.
8. Українка Леся. Зібрання творів: у 12 т. Київ: Наук. думка, 1978. Т. 10: Листи (1876–1897). Київ : Наукова думка. 1978. 541 с.
9. Шевель А. О. Витоки українського гуманізму. *Актуальні проблеми філософії та соціології* : науково-практичний журнал. Міністерство освіти і науки України; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. № 15. С. 159–162.

REFERENCES

1. Batsevych F. S. *Filosofiya movy: Istoriya lnhvofilosofskykh uchen`*: Pidruchnyk [Philosophy of language: History of linguistic and philosophical studies: Textbook]. Kyiv : Vydavnychiy tsentr «Akademiya», 2008. 240 p. [In Ukrainian].
2. Ivanyshyn V. *Natsiya. Derzhavnist`. Natsionalizm* [Nation. Statehood. Nationalism]. Drohobych : Vidrozhennia, 1992. 178 p. [In Ukrainian].
3. *Kontsept «zhyttia» v ukrainskiy movi: lnhvokohnityvnyy aspekt*. [The concept of «life» in the Ukrainian language: linguistic-cognitive aspect]. K.: Vydavnytstvo NPU imeni M. P. Drahomanova (Mykhailo Drahomanov National Pedagogical University Publishing House), 2010. 192 p. [In Ukrainian].
4. Matsiuk Z., Fenko M. *Frazemika v konteksti epistolariyu Lesi Ukrainky*. [Phraseology in the Context of Lesya Ukrainka's Epistolary]. *Linhvostylistychni studii*, 2014. № 1. P. 146-153.
5. Prykhod'ko A. M. *Kontsepty i kontseptosystemy v kohnityvno-dyskursyvniiy paradyhmi lnhvistyky* [Concepts and concept systems in the cognitive-discursive paradigm of linguistics]. Zaporizhzhya : Premier, 2008. 332 p. [In Ukrainian].
6. *SUM – Slovnyk ukrainskoyi movy* [Dictionary of the Ukrainian language]: v 11 t. / AN URSR, In-t movoznavstva imeni O. O. Potebni; redkol.: I. K. Bilodid (holova) ta in. Kyiv : Naukova dumka, 1971. T. 4: I-M. 840 p. [In Ukrainian].
7. *Ukrainka Lesya. Zibrannia tvoriv: u 12 t.* [Collected works: in 12 volumes] Kyiv : Nauk. dumka, 1978. T. 9: *Lysty (1876–1897)*. Kyiv: Naukova dumka. 1978. 347 p. [In Ukrainian].
8. *Ukrainka Lesya. Zibrannia tvoriv: u 12 t.* [Collected works: in 12 volumes] Kyiv : Nauk. dumka, 1978. T. 10: *Lysty (1876–1897)*. Kyiv : Naukova dumka. 1978. 541 p. [In Ukrainian].
9. Shevel' A. O. *Vytyky ukrainskoho humanizmu*. [Origins of Ukrainian humanism]. *Aktual'ni problemy filosofii ta sotsiolohii: Naukovo-praktychnyi zhurnal*. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy; Natsionalnyi universytet «Odes'ka yurydychna akademiya» (Ministry of Education and Science of Ukraine; National University «Odesa Law Academy»). Odessa, 2017. № 15. P. 159–162. [In Ukrainian].